

viduele belang. In beginsel blijft het besluit onaangetast en worden bij een veroordelend vonnis slechts de gevolgen ten aanzien van de eiser eraan ontnomen. De rechter kan niet meer in de positie komen dat deze beschouwd wordt als hindermacht voor het bestuur.

Het kantelpunt tussen een objectieve rechtmatigheidscontrole en subjectieve rechtsbescherming kan in de Awb worden aangegeven door een beperkte inhoudelijke aanpassing van art. 8:1 en 8:72 Awb. Dit kan bereikt worden door niet beroep tegen een besluit open te stellen doch het geschonden belang inzet te maken van de rechterlijke beroepsprocedure. Op die manier wordt voor een zeer belangrijk deel tegemoet gekomen aan de bezwaren die vanuit de hoek van bestuurders zijn aangedragen. Bij de subjectieve rechtsbescherming beperkt de uitspraak van de rechter zich tot de partijen in het geding. Langs deze weg, waarbij algemene belangen en individuele belangen van elkaar worden gescheiden, kan de weerstand die bij het bestuur leeft tegen de overdaad aan rechtsbeschermingsvoorzieningen en de te ruime toetsingsmogelijkheden van de rechter, worden weggenomen.

Tijdens de parlementaire behandeling van de Awb heeft de PvdA-fractie gevraagd waarom het kabinet niet de hiervoor aangeduide opvatting in haar beschouwingen heeft betrokken.⁸ Het kabinet was toen van oordeel dat zij het nog te vroeg vond om ervan af te zien het besluit als aanknopingspunt voor de bevoegdheid van de rechter te laten verdwijnen. Echter, het kabinet sloot toen niet uit dat het op termijn die kant op zal (moeten) gaan. Het zou een goede zaak zijn indien het kabinet in haar reactie op *Bestuur in geding* expliciet aandacht schenkt aan deze oplossingsrichting omdat daarmee een belangrijk deel van de door bestuurders gevoelde problemen worden weggenomen zonder dat meer ingrijpende wetswijzigingen noodzakelijk zijn.

H.H. Veurtjes

(adviseur van ondernemingen en non-profit-instellingen te Rotterdam)

1. *Bestuur in geding*, rapport van de werkgroep inzake terugdringing van de juridisering van het openbaar bestuur, voorzitter dr J.A. van Kemenade, Provinciehuis Noord-Holland te Haarlem, november 1997.

2. Zie bijvoorbeeld: B.W.N. de Waard, *Knelend bestuursrecht*, *Nederlands Tijdschrift voor Bestuursrecht*, maart 1998; P.J. Boukema, *Administratie of rechter: 1910-1998*, *Nederlands Tijdschrift voor Bestuursrecht*, januari 1998 en mr J.E.M. Polak, *Kroniek van het algemeen deel van het bestuursrecht*, *NJB* nr 11, 13 maart 1998, W. Witteveen, *Het recht om knopen door te hakken*, en M. Hertogh, *Rechter en bestuur: tijd voor een goed gesprek*, *Socialisme en Democratie* nr 3, 1998.

3. Commissie-Polak, *Toepassing en effecten van de Algemene wet bestuursrecht 1994-1996*,

Den Haag: 1996.

4. *Kamerstukken II 1997/98 - 25 000 VI*, nr 46, *Evaluatie Algemene wet bestuursrecht*.

5. Zie bijvoorbeeld *RegelMaat* afl. 1998/1 dat geheel aan dit vraagstuk is gewijd.

6. Over dit onderwerp is meer uitvoerig geschreven door M.C. Burkens, H.R.M. Kummeling, B.P. Vermeulen, *Beginselen van de democratische rechtsstaat*, Zwolle: 1994.

7. A.Q.C. Tak, *De Algemene wet bestuursrecht*, Zwolle: 1993.

8. *Kamerstukken II 1992/93*, 22 495, nr. 10, p. 24.

Reacties

INCEST EN HERINNERING

Tot mijn verbazing las ik in *NJB* nr 20 van 15 mei 1998 het artikel van de heren Van Koppen en Merckelbach en herkende daarin een van mijn lopende procedures inzake schadevergoeding na seksueel misbruik (incest).

De schrijvers van het artikel zijn in een kort geding dat aan de lopende bodemprocedure vooraf ging door de tegenpartij als deskundigen opgevoerd en putten in hun artikel thans uit het dossier, hetgeen ik vreemd vind en niet zoals het een deskundige betaamt. De informatie waarop zij zich beroepen, is niet het materiaal waar voor zij dat houden. Allereerst gaat het hier niet om een incestzaak die profijt heeft van de verlengde verjaringstermijn die de Wet verlenging Verjaringstermijn Zedenzaken van 1 september 1994 betreft. De strafbare feiten hebben reeds lang voor die datum plaatsgevonden. Evenmin gaat het om teruggevonden herinneringen. Het slachtoffer dat de deskundigen hier Juliët noemen, was haar herinneringen niet kwijt. Zij kon hier, evenals zovele andere slachtoffers met haar, niet over praten, omdat zij zich te zeer schaamde en te angstig was voor represailles van de kant van haar ouders, die in een klein dorp vlakbij haar wonen.

Van Koppen en Merckelbach begrijpen niet dat slachtoffers van bijvoorbeeld Holocaust en Vietnam, wél over hun herinneringen kunnen vertellen (na de nodige kunstgrepen waarbij mensen zoals prof. Bastiaans c.s. zich zeer verdienstelijk hebben betoond). Dat lijkt me niet vreemd, het gaat daarbij om collectieve geweldservarin-

gen, terwijl een incestslachtoffer het gebeurde in eenzaamheid heeft meegemaakt, zonder rechtstreekse getuigen. Het is haar woord tegen dat van de vermoedelijke daders.

Overigens heeft het District Court of Massachusetts al in 1996 officieel erkend dat er in dit soort zaken sprake kan zijn van vrijwel geheel verdrongen herinneringen. Deze kunnen als bewijs in het geding worden gebracht als de wijze waarop deze herontdekt zijn, aan specifieke voorwaarden voldoet. Maar zoals gezegd, in casu ging het daar niet om.

De betreffende maatschappelijk werker die de benen naar het buitenland nam, verdween omdat bleek dat hij de betreffende Juliët zelf ook had misbruikt. Hem hing dus eveneens een strafzaak boven het hoofd!

Zijn vertrek had niets te maken met een onjuiste wijze van tot stand komen van de aangifte of iets dergelijks. De stelling van schrijvers dat deze man hypnose bij zijn cliënte had toegepast klopt evenmin. Er is nimmer van hypnose sprake geweest. Slechts van geleide herinnering. Dat er door de maatschappelijk werkende fouten zijn gemaakt bij de gesprekken die hij voerde (er was geen sprake van een therapeutische behandeling) wordt dezerzijds niet weersproken, wel dat hij herinneringen die er niet waren zou hebben opgeroepen.

Opvallend is dat de schrijvers een essentieel gegeven achterwege laten in hun verhaal. Dat is dat er in deze zaak twee belangrijke getuigen zijn, die de verklaringen van de aangeefster extern

valideren. Oftewel er is belangrijk ondersteunend bewijs voor haar stellingen. Het zijn haar zuster en een nichtje. Zonder deze twee getuigen zou het gemakkelijker zijn om de verklaring van de aangeefster te weerspreken, maar juist het feit dat twee andere vrouwen onafhankelijk van elkaar melden dat de betreffende ouders seksueel misbruik hebben gemaakt, maakte de zaak veel sterker en overtuigender.

Overigens is de overweging van het gerechtshof Arnhem in casu opvallend waarbij het voorschot schadevergoeding werd afgewezen, doch het gerechtshof wel stelt dat sprake is van aannemelijk ernstig misbruik tijdens de jeugd van de beide zusters met daaraan gekoppelde mishandeling en verwaarlozing. Welke andere schade dat is dan incestueuze handelingen, daar waagt het gerechtshof zich niet aan. Duidelijk is wel dat de rechter het laatste woord hierover nog niet gesproken heeft!

Verder is een opvallend gegeven dat de ouders, inmiddels van rechtsvervolgging ontslagen, weigeren om zich door een deskundige te laten onderzoeken, ofschoon zij daarmee hun onschuld wellicht zouden kunnen aantonen. Wie niets te verbergen heeft, laat zo'n onderzoek toe. In een verzocht voorlopig deskundigenonderzoek weerden zij zich daartegen met alle middelen!

Bovendien is opvallend dat ook de twee oudste kinderen van het zusje aan de politie rapporteren over seksueel misbruik door de betreffende opa en oma gepleegd. Gezien de jonge leeftijd van deze kinderen werd er niet voor gekozen hen door deskundigen te laten onderzoeken ter staving van deze aanklacht.

Bovendien is het op video opgenomen verhoor van de aangeefster op verzoek van de politie door weer twee andere deskundigen de heren Van Mastrigt en O'Brien bekeken, die de aangifte van de vrouw zeer consistent noemden. De vordering is door het gerechtshof in appel klaarblijkelijk afgewezen omdat het hem duizelde van de verschillende rapporten van inmiddels vijf deskundigen van de zijde van de slachtoffers en drie van de zijde van gedaagden!

Kortom, deze zaak is absoluut geen goed voorbeeld voor de stellingen van de schrijvers.

Om deze zaak aan te voeren als argument tegen de verlengde verjaringstermijn, is een zwaktebod. In onze ge-

specialiseerde praktijk worden we zeer regelmatig geconfronteerd met slachtoffers voor wie de 20 jaars termijn veel te kort is. Dat heeft niets te maken met verdrongen herinneringen maar met schaamte en schuldgevoel. Het is bekend hoezeer dit slachtoffers van seksueel geweld kan belemmeren om aandacht voor hun problemen te vragen, zodat sommigen pas jaren na het gebeurde hierover durven te praten en hun schaamte afleggen. Het taboe om te praten over incest is nog niet zo vreselijk lang geleden 'opgeheven'. Tenslotte wijs ik erop dat niet alleen de feiten in deze zaak door de auteurs onjuist worden weergegeven omwille van hun redentatie, maar ook de wetenschappelijke stand van zaken met betrekking tot de mogelijkheid van amnesie voor belastende ervaringen. (Zie *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* 7/8-96.)

Gabi van Driem
(advocaat te Amsterdam)

VERDRINGEN IN HET ALGEMEEN EN IN CASU

Naschrift

Uit de reactie van Gabi van Driem op ons artikel 'De Waarheid in Therapie en in Rechte Over Pseudo-herinneringen aan Seksueel Misbruik' (*NJB* 1998, p. 899-904) hebben wij drie stellingen kunnen destilleren:

1. Het is wel degelijk mogelijk dat volwassenen herinneringen aan seksueel misbruik lange tijd verdrongen hebben en zich die later weer herinneren;
2. Zulk een scenario is overigens niet van toepassing op de zaak die wij in ons artikel beschrijven; en
3. Wij geven het voorliggende bewijs in die zaak onjuist weer.

Het bestaan van verdrongen herinneringen

Bij haar bewering dat de wetenschappelijke stand van zaken het bestaan van verdrongen herinneringen ondersteunt, beroept Gabi van Driem zich op één artikel, en wel dat van Nel Draijer (1996). Dat artikel moge dan in Van Driems pleidooi passen, er mankeert nogal wat aan vanuit wetenschappelijk oogpunt. Draijers conclusie is in overwegende mate (er is één uitzondering, de studie van Williams die hieronder te sprake komt) gebaseerd op retrospectief onderzoek. Dat soort onderzoek is ongeschikt om de

voorliggende hypothese te toetsen, want het leidt tot circulaire bewijsvoering: het uitgangspunt vormt mensen die beweren dat zij iets gedurende lange tijd verdrongen hebben; om vast te stellen of dat werkelijk zo is, wordt aan dezelfde categorie mensen gevraagd of hun bewering juist is. En natuurlijk vinden zij hun eigen bewering juist. Wetenschappelijk gezien is zo'n methode ongeschikt voor het toetsen van de hypothese. Dat kan alleen maar als er onafhankelijke evidentie bestaat voor de bewering van de patiënten. Het enige onderzoek waarin een poging is gedaan om dat wel te verkrijgen, ging als volgt: vrouwen die als kind in een ziekenhuis waren geweest vanwege de gevolgen van seksueel misbruik werden 17 jaar later geïnterviewd (Williams, 1994).

Aan Williams' onderzoek kleven echter veel andere methodologische problemen, die inmiddels in de vakpers breed zijn uitgemeten (zie voor een bespreking daarvan Crombag & Merckelbach 1996). Het percentage voor totale amnesie dat in Williams' studie werd gevonden (12%) ligt overigens ver onder de percentages die anderen rapporteren (Briere & Conte 1993; Herman & Schatzow 1987). Het belangrijkste punt van kritiek is wel dat de geïnterviewde vrouwen nooit rechtstreeks werd gevraagd naar het incident dat 17 jaar eerder had plaatsgevonden. Daardoor kon de onderzoekster geen onderscheid maken tussen vrouwen die voorgaven het incident vergeten te zijn, bijvoorbeeld omdat ze zich ervoor schaamden, en vrouwen die het incident echt waren vergeten. Williams heeft bijvoorbeeld niet vastgesteld of de ervaringen van de kinderen 17 jaar eerder belangrijk genoeg waren om herinnerd te worden, dan wel minder belangrijk dan seksueel misbruik of andere traumatische ervaringen die hen later zijn overkomen (zie voor verdere informatie Pope, Hudson, Bodkin & Oliva 1998). De bewering van Nel Draijer – en met haar Van Driem – dat er empirische evidentie zou bestaan voor verdrongen herinneringen, is derhalve onjuist, althans vindt geen steun in het beschikbare onderzoek. Paris gaf daarvan de volgende samenvatting: 'The evidence reviewed above provides no support for the idea that 'recovered memories', appearing for the first time in adult life, usually during the course of psychotherapy, represent accurate descriptions of childhood experiences. In both children

and adults, traumatic events are *not* readily forgotten, even if attempts are made to subject them to conscious suppression.

It remains possible that in exceptional cases, memories of trauma do become repressed and that such memories might be recovered in psychotherapy. In the vast majority of cases, however, recovered memories are more likely to be *false* memories. The presence of false memories in a patient does not, of course, mean that *all* reported memories are necessarily false, because false and true elements can be blended inseparably' (Paris, 1996, p. 203-204, nadruk in origineel).

Bij het ontbreken van empirische evidentie, nemen veel therapeuten hun toevlucht tot in wetenschappelijke kring ongebruikelijke autoriteitsargumenten. Er zijn inderdaad wetenschappers die beweren dat hervonden herinneringen meestal of altijd geloofd moeten worden. Dat doen zij op basis van hun ervaring als therapeut, niet op basis van empirisch onderzoek. Of zoals de psychiater Walker een collega citeert: 'Some doctors make the same mistakes for twenty years and call it clinical experience' (Walker 1996, p. 25).

Gabi van Driem is kennelijk gevoelig voor dit soort autoriteitsargumenten. Dat een Amerikaanse rechtbank in Massachusetts (in de zaak *Shahzade v. Gregory*, voor degenen die hem willen opzoeken) in een enkele zaak hervonden herinneringen als bewijs toeliet, is daar ook een voorbeeld van. Om het dichterbij huis te zoeken en ook eens een autoriteitsargument te gebruiken: in Nederland hebben verdrongen herinneringen met één enkele uitzondering in de jaren tachtig nog nooit tot een veroordeling geleid (Van Koppen 1997).

Dergelijke autoriteitsargumenten horen in een wetenschappelijke discussie niet thuis. Daarin past wel kennis nemen van het uitgevoerde onderzoek. En dat houdt meer in dan een enkel artikel lezen in *Het Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid*.

Verdrongen herinneringen bij Juliët

De eerder aangehaalde Paris is in de samenvatting van de wetenschappelijke consensus behoedzaam: ook al is er geen evidentie voor de juistheid van hervonden herinneringen, zulks betekent nog niet dat het wetenschappelijk uit te sluiten valt dat in extreme gevallen dergelijke herinneringen op waar-

heid berusten (zie bijvoorbeeld Lindsay & Read 1994). Of die wetenschappelijke voorzichtigheid ook enige praktische consequenties zou moeten hebben is echter de vraag. Er zijn geen gevallen bekend waarbij na beweerde massieve amnesie van het slachtoffer onafhankelijk bewijs is gevonden voor haar verhaal. Toch werd door Lindsay en Read (1994) een praktische consequentie aan het geheel verbonden. Door zorgvuldige studie van de mechanismen die tot pseudo-herinneringen leiden, komen zij met een lijst van criteria aan de hand waarvan getoetst kan worden of sprake is van pseudo-herinneringen. Van Koppen besprak die lijst al in zijn rapport aan de minister van Justitie (Van Koppen 1997). Aan vrijwel alle criteria voldoet het verhaal van Juliët.

Zo is in het dossier van de zaak een lange serie brieven van Juliët opgenomen, waaruit blijkt dat haar problemen aanvankelijk in het geheel niet over seksueel misbruik gingen. Haar therapeut beschrijft haar problemen als van 'depressieve aard, spierspanningen, veel hoofdpijn en dergelijke.' Pas 'via vele gesprekken' werden haar ouders onderwerp van gesprek en na 14 à 15 maanden kwam Juliët voor het eerst met verhalen over incest. Uit de brieven blijkt dat gebeurtenissen aanvankelijk droominterpretaties van haar therapeut waren, vervolgens door Juliët gezien werden als reële mogelijkheden om tot slot bij de aangifte als vaststaande feiten te worden gepresenteerd.

Juliët gaat dus pas in de loop van de therapie de verhalen over incest en baby moorden vertellen. Dan ligt de vraag voor of zij al die tijd van het misbruik heeft geweten, maar daarover niet wilde of durfde te vertellen of dat zij voorafgaand aan de therapie zich niets van het misbruik kon herinneren. In het dossier is geen enkele aanwijzing te vinden dat Juliët zich voordien iets van het misbruik herinnerde. Voor het tegendeel zijn wel aanwijzingen. Ten eerste wordt noch door beide dochters, noch door andere getuigen voorafgaand aan de therapie melding gemaakt van seksueel misbruik. Ten tweede schrijft Juliët aan een vriend dat ze het gevoel heeft wel iets vervelends te hebben meegeemaakt en dat ze sterk reageert op incest. Gezien het dossier is het derhalve het meest waarschijnlijk dat hier sprake is van zogenaamde verdrongen herinneringen. Zo schrijft Juliët in het begin van haar therapie nog: 'Ik ben

nooit seksueel misbruikt' en meldt haar therapeut dat zij zich verbaasde 'over hetgeen haar was overkomen'. Gabi van Driem noemt dat in haar pleitnota 'gedeeltelijke amnesie'. Hoe zij zich dat fenomeen voorstelt, laat zij wijselijk in het midden.

Onjuiste weergave van het bewijs

Gabi van Driem voert twee onafhankelijke getuigen op die Juliëts verhaal zouden bevestigen. De verklaring van de nicht heeft in het geheel geen betrekking op seksueel misbruik dat Juliët zou zijn overkomen. Voor haar zus – wij noemen haar Gabriël – ligt dat wat anders. Maar bij die verklaring kunnen eveneens nogal wat kanttekeningen worden geplaatst. Gabriël maakte een ontwikkeling door die vergelijkbaar is met die van haar zus, overigens pas nadat zij van Juliët uitgebreid haar verhaal vernomen had. Over Gabriël verklaart haar therapeut: 'Vanaf [datum] merkte ik, dat Gabriël herinneringen kreeg ... en dat ging in eerste instantie over strelen, aanraken en knippen in de borst.' Iedere keer als Gabriël hier was, kwam er wat bij. Als Gabriël binnen kwam was ze onrustig en ze benoemde dan een flits die ze gezien had.'

Ook Gabriël gaat dus pas in de loop van haar therapie de verhalen over incest vertellen en Gabriël vertelde haar verhaal pas nadat zij van de verhalen van Juliët vernomen had. In het dossier is ook voor Gabriël geen enkele aanwijzing te vinden dat zij zich voordien iets van het misbruik herinnerde. Zo maakt Gabriël in een verhoor voordat zij zelf in therapie ging geen melding van enig seksueel misbruik van haarzelf. Gezien het dossier is het derhalve het meest waarschijnlijk dat ook bij Gabriël sprake is van zogenaamde verdrongen herinneringen.

Conclusie

De kans dat zogenaamde verdrongen herinneringen zijn geïnduceerd in therapie en dus pseudo-herinneringen zijn, is aanzienlijk groter dan dat het gaat om herinneringen aan werkelijke gebeurtenissen. Voor onze conclusie dat in de zaak van Juliët sprake is van pseudo-herinneringen zijn in het dossier meer aanwijzingen te vinden dan voor het tegendeel. Dat is lastig voor een advocaat van de aangeefster, zeker nu – in tegenstelling tot hetgeen Gabi van Driem meent – onafhankelijke getuigen ontbreken. Gabi van Driem wendt zich daarom, zo blijkt uit haar reactie, tot een bijzondere noodgreep: